

378 (20)

K13/21

F. Vilakazi.

$\frac{11}{41}$

1-41*

pp. 1-41

Tribal history of the 378^{K13/21}
Hamusha of Ladysmith,
some of their customs; first
fruit of Tithob tribe and
some small items.

M. J.

14/-

1-41*

13/21

378

indexed 13/21 1 NOV 1939 card indexed 1/41

Ukubekwa kwe nkosi
yama humusha:
 Kuthena ukuba afe
 uNtombela inkosi yama
 humusha kwelase maubi
 the wase waselemb kwe
 se kudungeka ukutli u
 bani ongabekwa ukuba
 abayinkosi. Phela untombe
 la kwakungeyona inkosi
 yohlangu kwakuyi nkosi
 emane yabekwa njena a
 ma humusha ngo kume
 themba. Indodana yakhe
 ewutlha ayavumanga u
 kuba yakho esikundle
 ni sikayise. Kwathi nona
 amadoda eyicela impela
 ayavuma. Kwase kwagisa
 ukutli uNtombela ubene
 nduna yakhe ethembiki
 leyo u Piet ngwenya kwe
 lase waselemb. Manjina
 yalli indodana ka Ntombela
 khule u Piet aka banibe
 lesi sikhondla ukayise

378

2

Nebala wabamba usit
 ebambele yona indodana
 ka ntombela. Kuthena ngo
 kwengaba kwayo. Ana
 humusha ase efuna omu
 nye umuntu ongayi nbozi
 yawo. Mavingi amadoda
 phakathi kwawo ana hu
 musha ebcsi funa lesi
 sikhundla. Kodwa awa
 plumelela. Kuthena noma
 kufika i kosi euhlopho i
 pluma f ~~umunubi~~ akwa
 ghale kwazeka ukuthu u
 bani ongayi kosi yama
 humusha. Amadoda aye
 semukhandlwini ehlukana
 kabili kwathi amanye a
 khetha umuguni amanye
 yena unqwesha. Manjena
 unqwesha ngo kwethembe
 ka kwakhe emadodeni
 nakwamanye amakhosi
 nakwaba uhlopho wase
 enziwa i kosi yawo ana
 humusha.

Ungwenya lona inza loka
 vellu ngwenya. Wathu
 tha imamsimanga wase
 mhloneni umukulu. kwa
 thi abantwana abaza la
 humamsimanga inkoan
 na yakhe u Stephan ngwenya
 ofundisa isikole sama
 Roman e Maritzburg. Waza
 la abanye fulhi kunaye
 u Stephan. Abafana ba
 ba u 2 humamsimanga
 amantombazane aba u
 5 kwama msimanga. Bonke
 laba utwana wabafundisa
 isikole. Kuthena kunjalo
 wafa umamsimanga waye
 esithatha u mandaweni
 wakhona emhloneni
 fulhi. Usezele abantwana
 abawu 5. Amantombaza
 ne awu 2 abafana bawu
 8. Ungwenya lona kuthi
 na e semncane wasebenza
 eunhloni zase Johannesburg
 Kuthena ububazagane
 wabuya wasebenza isitha

4378

K13/21

4

ekomponi yakuboyaw
 wesebuek, igamalayo
 buthiwa Stearns coal. Umw
 sebeni wakho kwakuwo
 kwakha izindlu. Wahla
 la kulomsebeni kule
 nkophoni waze wagula.
 Akakhonzile kumlungu
 unyeze lakhe alithenga
 ngamandla akhe. Eluyi
 lise Bestis elinye khona
 lapha e wesebuek o ku
 yilona lakhe kulona na
 mhlanjana. Ukufaka
 zela umsebeni wakhe na
 namhlanjane usaholel-
 wa ekomponi nomakhu
 funeka abantú uyena
 u ngwenya olanda aba-
 ntú azoba faka emusebe-
 nyini. Nabantú banuthe-
 mbile. Nomuzi wakhe
 uyamangalisa ubuhle
 bawo. Kuloku fulli iba-
 yinduna ka kumbela we
 thembeka fulli nabwaba
 nichlophe enkantolo.

5

Ungwenya lona uyikho
 lwa up Roman. Uyena
 futli inkhloko or President
 ye Catholic Union Assoc
 Okugqala kwakho wenyse
 yi Charman ya balini
 ngaphansi kwayo i C.A.U.
 kuthena ukuba athathe
 lesi sikhundla sobi
 khosi amalungu aka
 C.A.U. amnika imati e
 ngango £3 ikhumbonga.
 Uyena futli egede izigiliva
 ne eyinkophoni esizwa u
 mnumzane ~~u~~ Mr. Khambule
 Uyena futli okhulumele
 abantu ngendaba yama
 zwe. nangendaba yoku
 pthi abantu abasivenga
 uxanye basuswe emazweni
 abamhlophe. kenhosi ine
 sihe nabantu bayo. kutha
 na ukuba ibekwe kuye
 u Sept 1 September lona yase
 ivisa izinduna zayo u
 Mr S. Mashaba no Molife

(E mna mbili) kadymiti kwana
thu futli omunye oyindu
na kwelase weselane k kwana
ba u Phayikeni mbatho be
naye belu u S. masha ba.
Kwathi kwelase sidlaveleni
kwaba u S. mungu. kwana
thu ipho yisa lalo kwaba
u P. mungu. Kuthena nge
santi eladilile lenkosi ya
biza umhlangotho ya se
ikhombisa abantli ukuthi
kufuneka bahlenge indawo
yabo yaba khombisa indawo
kwo elhlangayo khona la
pha e weselane. Bawingi
abantli abathela izimali
ngoba befuna umhlaba
thu. Kuthena ngomhla
ka 26th ku October 1939 lenkosi
yabona kala ifika esiko
leni sase St. Joseph's p.o.
weselane yohwakha
indlu yezingane eyase
yonakhe. yayi haniba
namadoda.

7

Ukuthetha kwamacala
kwela namumsha:

Ngezikhathi zamanhla
yena akasa bulawa una
uma onile ngaphandle ko
kuba ebulele omunye omu
nye umuntu. Ungwenya
yena ufike nokuthetho
omunye osabisa abantu
ngoba umuntu ongatheli
uyamquba asuse yena
enkantolo. Umuntu ongaso
nti akaputlandisisi kahle
ufuna bonke abantu ba
khe basento futli bafundisa
izingane zabo esikoleni. Wa
kakhela yonke umizi yaba
ntu bakhe kodwa akavumi
ukudla kwabantu. Icala
akali thelhi njenga manye
amakhosi athenge aban
ntu. yeng ukhuluma i
qiniso kuphela. Umuntu
onamanga umuhlawuli
sa kahlelu implela. Umun
ntu futli olabwe icala unu

8
 ujezisa kakulu impela
 ukhuzo angaphindi akwenge
 lohu. Abaphuzi utshwala
 akhoba thandi. Yena unqwanya
 akhaphuzi lutho. Ubekade e
 wumshumayeli futhi. U
 ngwanya utshamba ukhuthi
 endlela ehlile yokugeda i
 zoni ukhuzi hlalulisa kakulu
 lu impela kunokhuzi fela u
 mhawu. Uze acamange u
 khuthi ukhoba unyonyelwe nga
 be uyazi bulala zonke izoni
 njengo nintetho wakugala o
 wabuthu unyawoti ogangile
 maha bulawe. Njengo ba
 indawo yase kweskelobek e
 nenkophoni eduzane use
 beke amaphoyisa amani
 ngi okhulola ukubisi oku
 khona. Wenza njalo lohu
 usebenza nabambhlophe. Fu
 th u moya wakhe ukhuzi
 vimbela isifazane ukhuzi
 enkophoni. Njengo ba ma
 njena unyonyelwe unwa u
 funa ukhuzi enkophoni

9 kuke kwathi umungu i
 duna ngisho iphoyisa wa
 thunywa inkosi ukuyola
 nda imali kumungane
 sthile manjena umungu
 wayfumana leyomali kwa
 ngendaba yeyinsizi zomuzi
 wakhe umungu akayisa
 yonke imali enkosi
 ni. Inkosi usuzwa ukuthu
 umungu imali uyqubi
 le. Usebezwa umungu
 usebekwa ebandla pliambi
 kwayo inkosi neyinduna.
 Useglanda umungu
 ukhula kwakhe imali
 phoke inkosi ngo kubona
 a igiviso lakhe. Nokusho
 kwakhe ukuthi ube ye
 saba inkosi kanti futli
 akanamadla okuphumelela
 wayi thatha imali leyo.
 Phoke ngo kusho kwezi ndu
 na zazilli makaxosho ya
 la inkosi. Umungu nava
 mhlanjana useyilona iphoyisa.

10

In'kosi yamunika yona
 leyomali yathi akube eya
 khe angayi khokhi. Kutha
 Fulli kunjalo kuzolezi
 nsekwana kwafika indoda
 ngo kudakwa yavula umuzi
 benye indoda ilandela a
 manombazane yabanjwa
 yasiva ecaleni. Kwathi
 ngalo ho ungwanya wayi
 hlawulisa kakulu leyo
 ndoda ngo ba yepule u
 muthello ngo kudakwa i
 nto eyiso. Kuthi yazi
 ngenzanga lutho olubi ngo
 ba yabanjwa isalinganisa
 ukhulula umnyanga. Phoke
 ungwanya ukhulwa ukh
 thit ununtu kufuneka
 makagikele izono ezincane
 kuneyinkulu. Abekho u
 muntu angasuka enze iso
 no esikhulu engasuki kw
 zuncane. Abantu banke
 bayaye saba abanye ba
 yazi jabulelela impela.

378
"

Migin

K13/21

"

Ana Humusha akubona
 abantu kahe naba bona
 bemyama kodwa unda
 bu wabo amazulu. Kuthe
 ngeskhathi izigila ana
 Humusha uziva izigila
 kwathi ukuba ziphele
 base behlangana nezizwe
 eziningi bafunda nohu
 khulumana idibana naso
 belu isizulu abavikho
 hlwa. Phoke abanye ba
 ma Humusha banhlophe
 njengama busumari. Iha
 khulu abakwa Khazi nga
 phesheya kwentunzi. Kuya
 bona kala ukuthi bang
 ana abelungu njengo ba
 abanye phona namanhla
 anjenda basagane bona a
 belungu. Abakwa Clack
 abantu ababengane abe
 lungu. Um Clack sewafa
 kwisala um biles usekho
 na namanhlanjena. Uhla
 la kwa Clack indumlungu
 kodwa amakhosha abantu

zivungqi izibongo ezinga
 zona ezabantu kulele
 lamma Humusha njengo
 lezi ezinga Paterson, Carey,
 etc. In hosi yona umunya
 na njengo mntu njengo ko
 dwa nayo mzalo yawo a
 mabuntsha. Ama Humu
 sha anayi sebengi zawo
 awasebenzi wona kabhu
 lu ijisebenzi ezebenzayo.
 In hosi ukugwenya nyakw
 engabe ukuthi mabuthi
 ama Humusha. Uthi mabu
 be isizwe njera samazulu
 kwelase Wasselnek. Uthi le
 li gama libi ukuthi ama
 Humusha ngoba lisho ukw
 thi umunthi akathembu
 kile. Kukhona futhi elinye
 igama okuthiwa amabazi
 manie. Lelo gama elokwelu
 ha wona ama Humusha nje
 ngoba nawo eluka abantu
 ethi ama khafula. Phoke
 in hosi ithi mabuphele lokw

378

13

Chief
opposed
to hearing
before
division

Inkosi unqwanya upha-
 ubene nonuthetho wa bantu
 njengoba abantu bakholwa
 emadlongeni yena adavu-
 mi. Kuthi uma kufikwa a-
 bantu namacala oputhi
 baya thakata bezwe nge-
 zangoma angavini mpe-
 la ukhanyisa kela into e-
 njalo. Uthi makuphele u-
 khuyobula zangomeni. Iza-
 ngoma zizama ngama. Nezi-
 nyanga za bantu akazi funi-
 uthi makuyiwe kodoketela
 nase zibedlela. Abantu a-
 banye abavumelani naye
 laphe. Abanye sebecalile
 ukukholwa. Uthi isango-
 ma masungakhuswa kwi-
 lili lama kumusha ngo-
 ba zizo kona abantu bonke
 kuthena ngelinye ilanga.
 Kwawuka ummizane wa-
 kwa mntombeni wayobula eza-
 ngomeni kwaku buba umu-
 zi wakhe engazi ukuthi kwe-
 nzenyani.

378

14

case
of
divin.

Manjena wasuka wayo
 bula uthena una ebula
 izangoma zamuka abakubo
 bodwa. Manjena zaxabana
 izelamani ngaleyonda ba.
 zase zizehlukhanya. Manje
 nazamangalana banu
 sola lond swaya kuyobula
 ezangomeni. Kuthena ku
 buka kwakufa abalona
 omunye abantwana manje
 na naye kwacamanga u
 huthi uyena unfowa bo
 useyaphudisa uyengo ba e
 lli uyena swabulala a
 bantwana bakhe. baxaba
 na impela balwa waze
 wemuka lomunye wayo
 kwakha eseli nakhona
 kwafike kwanyalo. Phoke
 umvivizo wezangoma
 alungile impela. Nezinya
 nga zabantu ziyaba bulala
 abantu. Kuthena ukhaya
 mathe injanga wayo khipha
 uphuphuyane ku ntonbini kulu
 wafike wambulala waboswa

Izibongo zika Ngwenya
 mavevu abulala ikomishi
~~ndlebe~~ izimahawu. Silo
 esimnyama, ndlela ezima
 zombi zingonzobela. Kezi omny
 ama onjenge ngonyama. Kunzi
 edlayodwa ezinye zidla nganq
 mavevu abulala ikomishi
 Hawu lokuphephela, eliphephela
 amakumusha. Mabona umbu
 nwa, ndevu ezimhlophe kuringa
 fanele. Kumbulani bafana izi
 ndlela zecilo nsegaphela. isi
 qubugubu, isiguba esidla ezi
 nye zilindele. Ophume eningqi
 zimi engalindelwe, umabonwa
 kanye abulala, inkomo e
 namabonomsila, inyoka
 eluhlazana umabonwa abu
 lawe. Sishi, sihe nyanya ure
 fihili umavevu umabulala
 ikomishi, silindele luyenza
 luyenza sabeka lukhulu, asi
 luboni. Inkonye ka velenu
 ihawu lethu lokuphephela. Ubu
 zwafuthi ingonyama emnyama.

how he got his igibongo K13/21 16

378
21

ke igibongo ungwanya wajithola
unisukwana. ebekwa in kosi
kubuthenda wonkana ana
hummsha. ngalelo langa kwa
ku usuku olukhulu impela
kwaku hlantshwe nezin komo
eyiwu kwakuhle impela. Kwa
thi kuhleziwe njena kwathi
abafana badumelana impela
bebanga ubus bekwa kwezi
duna zokhe ungwanya Phay-
keri no mashaba. Manjena omu-
nye swangaphesha omunye umfa-
na swanganeno kwa Phaykeri
uthi unofana ka Phaykeri
akufanele ukuba umashaba
angabekwa ngoba wamisile
ukhwaka abantu abandle
nezimali zabo. Uthe engaka-
li ginyi wase emindumela
u Vella ka Mond ka Mthombi
ni kwazisa ukuthi bebe-
phaze kakulu ukhwala.
Inkosi isidumela unobu-
isibashaya boba bili yase
futhi abathethelela ngokuba
hlawulisa izumi emunye.

378
17

Kuthena kunjalo ibandla
 lonke laungama. Isisuku
 ma inkosi isikhuya umhlo-
 la lona. Sekuthi nenceku ye
 nkosi kwenziva yini ninga
 hlomphe inkosi yenu. Seku-
 sukuma w mandla xulu naye
 ekhuya lomuhlala. Ukuthu-
 la kwayoke amadoda. Inko-
 si isikhomba ubuki botshwa-
 la. Isithi angifuni ukuba
 kube khona ukuphuya w
 ma ngibize ibandla. Sekuthi
 nokuba abane luku umhlophe
 nliwebu umakhe lwana
 wayonkosi. Isithi kuhlal-
 akosi ebepluce zonke izinwa
 di abantu abakhe eplulazi-
 ni lakhe. akafuni ukuba
 bagaye utshwala. no gayayo
 wovinyelwa uyena. Inkosi
 isigalile ukhwa khatla
 amaphasi alabo abagaya-
 yo. Sebeqalile nokuya ena
 sontwen bonke labo abaphu-
 za utshwalanganasontu.

Polanus marriage K13/21 18

Ukhushada kwelama
Hummsha:

Uma ifana ifana i
ntombazane uyabika kwaba
sekhaya ukuthi babang
yayi. Ulanda ntonombazane
ya kwaban. Uyise nomina
sebezombonisa nomana
ba bayayi Ulanda yini
leyontombazane. Uma ukh
thi abayi furi bazom
shena ukuthi abayi
futhini. Abakhethe ba
la lentombazane bakhe
tha umuzi ukuthi ku
nothiwe yini kuwona
uma kungo nothiwe a
bavumi. Uoma ijimbi
yntombi umake nothiwe
kubo wayo bazovuma u
kuba. Maka shadana
yo umfana. Sekuzo kwe
mziwa amadina ngenxa
yalabo bakubo kantombi
kisiyalungiswake lenda ba
umzali. womfana nowentom
bazane.

378
19

usezotshemwake umfana
 ukuthu makayo kuluma
 nayo intombazane njengoba
 sekukhulumile abazali.
 Nentombazane isizolinde
 la yena umfana ukub
 ba makakhulumile. Nayo
 isizovuma masshan
 kulo ko. Amakhafula
 ashadelayo wodwa nawo.
 Ukufakha zelaloku kuthe
 na indodana encane ka
 Piet ngwenya inkosi yatha
 nda intombi yekhfula
 manjena kwase kutli
 u ngwenya ngo kuzwa loku
 akhuvuma benonjawa
 umfana. manjena kwafu
 na niseka ukuthi umfa
 na useyonile intombazane
 Puthi ubeze wathembisa ku
 bafundisi nayo. manjena
 umfana njengoba ezdlwa
 amakhafula intombaza
 ne amakhafula wayala int
 mbazane. Babophla kwenge
 ya.

378
20

uyise nonina bamuon
 ncela ukuba makathia
 the eyakwa khazi kwama
 nye ama humusha neba
 la waythatha umfana. Kuthi
 futhi umfana ka khazi
 wathatha intombazane ka
 Piet ngwenya laplo. Ku
 shadele. Khloria usisiwaka
 ngo ba ngeyama humusha
 humothabe futhi kwangwenya
 Ama humusha awa lobolo
 njengaba bantu. Intombaza
 ne igona nja nefa kubo
 womfana. Umfana wakhe
 indlu eihle yentombazane
 alungise konke elungise
 la intombazane. Uyaye a
 khiphe nonna amashumi
 amabili eziphondo njena
 kube kiphela. Futhi u
 mshado awuthathi isi
 khathi eside kucelwa
 nonna kulungiswa nda
 ba alunjana. Kuyinto
 incane emphakane futhi.

378
21

no kushada kwa khona
 kuyinto emfushane njena.
 kushadwa kubo karibona
 zare kuphela. kuyaye
 kudawwe. kuyaye ku
 lungiselwe ngezintaba se
 thafuleni, nangabo utshwa
 la. bese kuyashwa nezi
 nto zokushashwa ngozi
 ku londano. kuyaku
 thi unwa iselifikile be
 ngere ngakushiswa aba
 kubo woyofana bese ku
 bulawa izin komongapha
 mbi kokuba sebe fihle
 abakubo woyofana. ku
 yakutli ekusemi sekur
 lungile konke. kuphu
 me unakonti nomnyeni
 iwakhe bahlale phandle
 unwa ithafula lidekwe pha
 ndle unwa ykuthi lidekwe
 e endlini babekhosa
 endlini. sekuzokhoke
 lwa. akukhulunywa i
 sizulu kodwa isibunu sodwa

378
22

umabo. Amakumusha wona
 awalingisi thina abantu. wona
 amacansi lana esiwacbenzi
 sayo thina wona awawa sebe
 nyisi. Futhi wona aba ngezinto
 ezincane njena abele uyise no
 nina wonyeni kuphela. U
 mabo wabantu abangewona a
 makumusha. Kuye kuthi isi
 bizo lesi esiyo kiso sithathwe si
 yofunela intombazane izinto
 zokwaba. Uma uyise wentombazane
 ebize isibizo esikhulu futhi
 kuthi nezimpahla zokwaba
 zibe ningu mpela. Uma e
 bize isibizo esincane nemali
 encane nomabo ubanuncane
 phohe amakumusha wona
 awa bizani isibizo. Yingakho
 ke nomabo ungetho njena
 kuwona. Futhi isibizo esikho
 emuntweni wakwa kulumisi
 kumane yinti yabantu njena
 leyo kuphela. Uma ungu
 sikhaphanga isibizo abantu
 ummeli ukuba ushade

378

23

Futli negaga mazinyo
 yinto yama bechu khiphela
 amakholwa awayenzi fudaba
 ukugqoka kuka makoti
 lokel kweluhene kamngi
 kuye futli amakholwa n
 ma umakholi efika emuzini
 anikwe intshalilokwembathu
 ahloniphe umuzi. Uyaye a
 nikwe imfuzi ekhizaba a
 bakubo abazomthengela
 okokwe mbathu. Ukulonip
 a loku ulonipha umfowa
 bo wokugala nomfowabo wa
 magino. Aka kawuli no ku
 xawula kubona ngokulonip
 ha bona. Umabce khona
 endlini akadli baze ba
 khiphe imali usheleni. Nony
 kwinyane aka mAbli unikwe
 kazi iwakhe. Futli akamu
 xawuli nomakanyani. Ama
 kumusha iwona awanda
 ba nako konike loko. Uma
 koti akahloniphi nonikwe
 nyane akahloniphi futli.

Abakwa Sithole (ingcobe)

Nkweshama kwenkosi uina
 sehuzodhwa ukudla okusha
 nabakwa sithole bayeshama
 njengaba shembu. Ingathi ka
 ali fulli abakwa sithole ba
 yefukama uma izulu lungu
 ni. Kufukama yona inkosi
 igile engabonwa muntu. Kothi
 muntu umusukwana iphumi
 ayo kuye abasungu babona
 yona inkosi. Kuthiwa nezulu
 liye libonwe bese liyana. Phe
 la kwenzwa njena loke kwe
 nziwa ngenzithi ngezithilegi na
 ngenzinye imithi. Amant
 nlabazath wona engu umama
 kubulwana. No kushama
 kusenziwa kwa sithole ku
 bande. Kuye kumenyezelwe
 ukuba kucwiliwe imithi
 wonke. Umuntu ngeskhathi
 so kumenyezelwa kokwenza
 uyaye azile impela. Uma in
 muntu efuna ukwenza umang
 uzo ukwenza ngenzinye
 ikhosi.

378
25

Uma inkosi ingavumi a
 kwenzwa lutho. Kufana no
 kunye o hithiwa ukwimba
 izinyoni ukuba zingadli
 amabele emasimini uma
 sekugqalwa ukudliwa ukwa
 ndla. Kuchona izinyanga
 zokwimba izinyoni. Zizezi
 memele ukuthi sekuvijji
 wo. Abantu bonke sebezoga
 la ukuzifa ukuzisa ubuso
 nezinyane zesihole zizohaw
 ba uzifa zingaqele. Kuzoya
 abayali bayo bihela utsho
 ukhuse angazi ukayizi izinga
 ne. Kuthi wonke umuntu anga
 dli emile adle edlezi phansi. No
 kucula akhomyelwe. Kothi
 musukwana kuvulwayo be
 se benza konke abakutha
 ndayo. Nange upela izinyo
 ni azisezu ukhuvadla ama
 bele. Inqube yona inamaculo
 ayo esi khathi sayo. Kuculwa
 wona kubo, kuphela awa
 culwa amanye amaculo nga
 phandle kwabo.

378
26

kuyi kutli ijinziwa zona
 zilingise. zithengele amakhosi
 sikazi azo ijinto zokukhobana mu
 sukhwana welanga. kutli aban-
 nti besilisa bayagaula ania
 hlaba okukhobela inkosi
 ntambana, seiyophela wath-
 ngoku olungaphambi kwe-
 langa lengcibe ngenpela. ku-
 yekuthi ijinziwa zona nga-
 lezo zinjuku zikhulule nga-
 ipinye ngayinye zikhafulela
 amadele azo. kuyi kutliwe
 yekhona ziqingana impela i-
 jinziwa. Uthuzo inkosi
 ishwane kubekwana neny-
 nga ukuthi izife ngoba
 phela amakhosi awashwam-
 inyanga ithwasa ashwama
 inyanga ifa. sekuzoshelisi-
 wa ukuthi yonke intsi ye-
 nziwe inyanga ifa. kuyi ku-
 lungise utshwala masi-
 have. utshwala benzelwa
 amabutho ukuba maye
 phuzi encliswe masihave.

378
27

K13/21

27

kutlu nuna kuzalwa u
kugaya amabutho nawo aso
zelokhi ehangana njalo njena
ahube amaduloayo ugen
be. kuzathi izindubha ngosa
lihu elulandela usukho
levengube bese ziwayala a
mabutho. Phela amabutho
ahlangana ngezi nduma na
ngamagoo awo. ayalwa
ukuba angalwi ngalelele
lusukho levengube. Uma
ukuthi ubekhona nuna
ntu owone lolusukho nja
bulawa. ~~noma~~ kuzinobesi
kazi noma kuzigweilisa
kufuneka kutlule. ama
butho awahlomi ngalegozi
usukho kwazisa ukuthu
kuzilive banke bayaw
ahlomphe. nenkosi futu
izawayala amabutho ukub
ba angalwi. ngizizwa
zayakuzila ukweshela izi
ntombi. futu namagoda
azile ukuya kumaahonka
awo.

378
28

Kunomuthi abawuphu
 zayo njalo njena neyithelezi
 Kunomuthi lona usembizeni
 uphuzwa amabutho. Athi
 uma ephuzwa ase iandlang
 njwa aphuzwe ngenulomo
 khona okhambeni noma
 et embizeni. Kuzothi uma e
 phuzwa akhaphulele amado
 lo dwo athi dolo lami gina
 kusho amabutho. Kuphuzwa
 ngamunye kubeni njalo
 njena. Kuyenyanga ipha
 kha lomunye. Nyahola
 ngaloku ihola enkomo.
 Abanye bathi ngalesi senzi
 ihola inkomo. Kuzothi ngo
 suku olulandelayo kuthi
 bonke abesilisa base izi
 nbezabesifazane babo. Kuzothi
 abesifazane nabobahlanga
 ne ndawonye ngo suku olu
 landela lona usukulwenqen
 be. Sekuzohllelwa iziphahla
 zokumfwa abesifazane ze
 pluma kuba yenibazo.

378
29

- Abenifazane sebzo jabula
 baweleze bathi wle. wle.
 bangye futhi. lolusuku lwe
 ngeube luba ngolwesine elanga
 ni. kufanisa amakholwa
 uma edumisa usuku lwama
 Easto. nabo bakwenga njalo
 ngolwesine umashkuzo dliwa
 ukwindla. ngomas ngolwesi
 hlani usuku lombudwebo
 kudwatelwa entabeni ephake-
 me. ngelezayo kulingiswa ye
 na njenu njalo ngo bandye
 waya entabeni eSalway. nga
 le luvuku wonke umuntu u
 vuka aye kwankosi. namna
 khosikazi namadoda aya
 khona. Abanye balata
 khona ngolwesine banga
 buyi ngobusuku lobo gaze
 babuye ngomggibelo. laba
 abasile khona enkosini
 bayaye bchube amahubo
 kuzo kuse ngolwesine be
 kubela inkosi. kuzakuthi
 ngolwesiphani bonke baqu
 be izinkabi ziyakonkosi.

378

30

zo kuhlatahwa abanayo. ba
 ya se bchlonile ngolwesihla
 mu ngoba. usekhulo kuyabw
 la. kuye kuti abanye aba
 phamakude banqenise emu
 zini wakuba wenhosi kusi
 nwe kujajulwa. akuphuzi
 kuphela kudhwa yenza
 ma nesigwanba kuba u
 siku elukhulu impela ku
 bantw. kodwa ukulwa akh
 vunywa noyisa sekhufanele
 inkosi iyakukhuya. nabantu
 mzane bayakukhuya futli.
 kumka insizwa igaye ngayimp
 awenziwa umkhulu ngale
 zinokho. kuye kuti nezintombi
 zisine ngayinye futli. izinsi
 zwa ziyagaya zithi: "ngathi ngi
 undala ngadala bantwana!"
 "mabutho abethi: Shwili-shwili
 sobe sikona!" besho besikaza
 isikhundla abegwiyela kuso
 kuyaye kubo mnandi impela
 amakhosikazi abuke nawo
 nezintombi zibuka izinsizwa.

song

Sekuthwalwa utshwala ku
 hangwa nabo busiwa entabe
 ni bapho kosinwa khona
 ilanga lonke. Akuhangwa no
 tshwala bodwa kuhangwa nane
 zinomno. Sekuzohlalwa khona
 lize lishona. Sekuzaulwa ama
 hlaha aluhlaza. Lamahlaha
 kuhlobwa tshwango izinsizw
 a namakhehla. Konuhlobiso
 umunhwa ngaphesvu kwama
 beshe namantombazane phesvu
 kwamabayi. Sekuzothi mya
 ngaleyo ishwamisayo iplunde
 futhi ichela amabutho onke
 kuzothi umunthi omama
 qgubur nomunye bapalela
 ne. Kuthi ke bese kuhlatshwa
 inkabi yenomno ezodliwa a
 mabutho. Amabutho lawo
 agada inkosi ebunhku u
 ba ingalinyazwa lutho. Iyaye
 icwiywe inkomo leyo kukhi
 shwe inphukane emhlabeni
 lweni ngasenkwapheeni. Lenya
 ma iyona ezohlalwa umunthi
 idliwa inyanga nayinkosi.

378

32

lenyama idliwa kuphehlwa
 uzwaathi. Enye inikwa ama
 butho ihlikihlwe emutlithi
 lomuthi wengive inyanga
 ebeshwamisa inkosi. Lenkomo
 (umngeni) ibizwa ngokuthi "wa
 thabatheka". Inkosi isiya esiba
 yen ipluma endlini, isiyi
 hlala khona kuze kube
 umngqibelo ihlezi esibayeni
 inkosi. Sekuzolthi amabu
 tho asire kuze kuze kube
 ngakusasa esivela inkosi
 esibayeni. Inkosi uma iphu
 ma endlini iyaye ivumile
 impela kabhuti ngebeshu le
 zanyamazane ijithile ezaziwayo
 aphambi godwa shamba
 neyonduna zayo. Izolthi uma
 ipluma endlini kuthi imb
 ngi yayo ijibongele impela.
 Sekuzolthi uma ingena esiba
 yen amabutho asikhume
 wonke ashu u "bayetho" se
 kuzogiya izinsizwa eyingama
 gazi. Abesifazane abekholaphu

378
33

kuzothi una inkosi iphuma
 endlini kunaba fana abo
 hamba phambili bephethe
 ukhamba lomuthi owerziwa
 inyanga ufakwe nezthelezi
 lowo muthi. kuzakuthi una
 isphandle inkosi ikhefe isi
 phuze kulowo muthi. kothi
 fa omame amagumbi omu
 hlaba. lomuthi uphatawa a
 bafana ababili kuphela.
 kuzothi neziduna nazizi
 zokhifa omame amagumbi
 omhlaba. kothi kwenzivela
 ukuthi nona kukhona u
 mhala oolla ngokuphila ma
 wubobonwa nona ubani.
 ungaye wenze ngozi kuma
 bulho kanye nenkosi yawa.
 lomuthi usizo cilywa igona
 unyanga una inkosi isi
 khifile kuwona omame a
 magumbi omhlaba. kuthi
 khifisa njena ayitule i
 mbongi yenkosi ya bonge
 la njalo njena ize itule ngo
 ba sekuphelle yibongo.

378

34

kuzothi lapha esubayeni
 manjena inkosi iwabe ngo
 nonna amakhosana ngi
 sho amabutho ayo. kuzothi
 ijinduna eyinkulu yona ezi
 beke lomdlalo wenkosi. kuzo
 sinwa kuzo kuse manjena
 amakhosikazi awethomane
 laphowona. kubakhona a
 mabutho o dwanzina. kuzo
 thi ngomgqibelo emini inkosi
 ihamba neinduna zayo i
 ye emufuleni isiyoged khon
 na. mhlalube yohamba ne
 butho elithize elithembile
 yona. ethi ~~amakhosikazi~~ futhi
 iinkwe wona umutho wo ku
 khifa futhi. kwenzwa nje
 na konke loku inkosi ne
 nyanga akwehlukani nona
 kanyani. nenyanga ayizo
 dwa inogqalayo, oluyond lu
 yi sizayo kubo kenke. nona
 nija emufuleni ikhambanayo
 ibiyanga yayo noqafuthi lu
 khona lapho enkosini.

kuzothi uma inkosi futhi isi
 pluma emufuleni ibuyele
 khona esibayeni bayibonga
 le futhi uma ingena kubu
 na noma ihamba. Phelana
 yo inkosi iyasina ngalolola
 nga. kuzothi uma isiphuma
 emufuleni isigezile isiphuma
 emabuthweni iye ekhaya
 kuzakutli uma sawashi
 ya amabutho besi iphifa
 futhi kuwo womane ama
 gub mbi omnye omhlaba
 wenyanga isichela isikhu
 ndla lapho inkosi ibikho
 na nezibekuzayo. Seyizoye
 icile nase khaya lapho ku
 ngene khona inkosi. Phoke
 ukuba inkosi ngadwe ka
 ngaka kwenziwa ngo ba ku
 satshwa abanye abantu
 ukutli ngahle bayilume
 bayloze inkosi. namaku
 tho ahla elashwanjale n
 kuzo nawo angesabi uma
 khwela impi. Inkosi inenya
 ngayayo ngalo yena.

378
36

kuthi ngenye isikhathi
 inkosi isizo khatha nge
 mithu izisizi phenduke
 ibemnyama. leyo usizi zi
 sike ziphume kuyona i
 nyanga yayo. unca inkosi
 khathu ngenizi akubur
 lawa inkonzi noma inkabi
 kodwa kubulawa inkunzi ye
 nkomo emnyama. kuzakur
 thi ngaphambi kokuba iny
 anga iyenze konke ibongelwe
 kufolthi namabutho ahanbe
 ayogezwa emfuleni ngamunye
 ngamunye umuntu bu
 thi una umuntu esegizile
 anga beki ngomunye abeke
 phambili njalo njena. kowo
 ke umkhulu wakhona,
 kusuke kusho inyanga
 leyo. ayoze aplele ama
 butho emanjalo. una u
 muntu eyakhona emfuleni
 uyagijima noma esebuya
 khona uyagijima futli a
 ngaze subizitlukutluku.
 end

izihlangu zamabutho: kwela
 kwalithole kuyinto enkulu
 mpela ukuba ushlangu
 esihle. kuthi nasempini ba
 kubone ngaso isihlangu
 sakho ukuthi wena uzalw
 a umumyane. Abantwa
 na baba umyane abo
 nezihlangu ezihle namna
 besbu futli amahle. ku
 nyengakumakholwa wona
 kuthi abantwana bezintu
 babonakala nezingu bo e
 zihle. Phoke sempini aba
 mfuni noma bengam
 bona. bayasubidela i
 mpela lewo onobesbu eli
 hle futli nehdwele hle.
 Ama hawu lana kuga
 la kuzonke izizwe kwa
 kuhanjwa ngama butho
 ukuthi ama hawu anjano
 awebutho leli. manjano a
 kusenjalo. kuya ngobum
 myane nangemabli. kuga
 la izinkomo ezihle kwaku

378

38

ugezenkosi kuphela. Inyoni
 kayaplumuli. kusliwo ezi
 mhlomphe zodwa izinkomo. u
 muntu uma enazo waye
 phicwa lezinkomo. Phoke na
 mhlanjana amakhosi awa
 sa wenzi lawo muthello nge
 ndaba yabamhlophe. leku
 yekuthi iingani inkosi iya
 zihawu hela izinkomo zomun
 tu bese ifuna ukuzithe
 nga ngerqali. kuke kwa
 tshi umfeka Gabusa nge
 ndaba yezinkomo zakhe
 ezimhlophe azithengayo ng
 emali ayithola esebenza
 ekumbi wathenga zambi
 li zinkomo. zithena zisika
 zazi zala amhlophe. wase
 ebeka inkunzi yazo yona
 yakhipha zona zodwa. ku
 thena angazele Iphuma o
 tshwaleni wathi efika e
 muzini wakhe wafakisa
 na nempi ekulukazi ya
 vimbeyela. kwazisa ukuthi

 end
 /

378
39

nomakhelwane bakhe
 bebe muzonda ngalezi zinko
 mo zakhe. kuthiwa amako
 sikazi alirawo ayababaza
 bawa bulala nawo. waye
 ngeneye umfana omukhulu
 waye semncane umfana
 wakhe yena akabulawa
 nga wakinda ngoba waye
 ngokho ekhaya. manjena
 ngalelo langa akakwazi
 tlale babelwa nabaThembu
 phoke ukhumbulala kwa
 khe bathi ubulewe impiya
 baThembu. sekuzolli indim
 a yabo ithi wayoneshwele
 du sayo isifuna ukuthatha
 leziyinkomo zonke isifuna
 nokuthatha nezimbuzi se
 kwala abapowabo. Phoke
 kwathi uNduna ayabana
 ye ufakazi waloko ukuthi
 izinkomo ezayo. kwase ku
 zwakala futli ukuthi yona
 ethumle impi ukhumbulala
 ulabuzo. yase nayo bayazi
 bulala abakwa labuzo ebizwa

478

378

kunyaloke manjena utshi
 umuntu at angaba nenti eka
 abese ey fihla kwaba mhlophi
 aloku eythelela imali ngokun
 saba ukuthi uzo bulawa. Aba
 nye abaneindlu emhle baya
 shiselwa ebusuku bonkese
 be balekela emaphulazini.
 Uthena noma kushane mvelase
 ezinhomo zakhe zazi gwele
 kubo bonke abamhlophi na
 banye abakholo bakhe aba
 mnyama. Phoke ukhosana
 yakhe isafunana nalizonko
 mo zika yise. abanye seba
 yazi phika ukuthi bona
 abazazi. ~~Uthena abamhlo~~
 phe baykhombisa zonke izi
 nhomo zika yise. Kuzwabele
 ukuthi omunye umfowabo
 hama kushane uthengise nga
 zozonke lezinhomo nemali
 wazidlela yona. neindodana
 yakhe si ma kushane isengq
 zini embi impela ngalindle
 la. bafuna ukuybulala futu.

uva fushane uma fushane bona
 wabulawa naye umuntu ay
 sise kuyena izinkomo. komu
 nto wajiphika izinkomo zika
 mafushane baze bamangele
 laba kwafumaniseka ukuthi
 icala laba liyaba nisa. Manje
 na kuthena kunjalo lomuntu
 omunye ophika izinkomo zika
 mafushane wathenga umuntu
 ukuba naka bulale yena
 umafushane nebala wamuthola
 wamuthembisa ukuthi uyom
 nika inkomo. komuntu ba
 nga izinkomo ~~nomafushane~~
 ukungelele ndlela. Manje
 nedodana isemesaba komu
 nto. Sekuthena hanti bebe
 thukuthile nabo baze baxola
 kusho inkosi ukwenza uku
 sisa inkomo yakho kunu
 nto akuyona ndlela enhle
 namhlanjana bekulungile
 ngizi khathi ephambile. Pho
 manje na kuthona nanna
 bangi slapho inali ngafakwa
 khona. (To be continued) End. S. 379

END 378